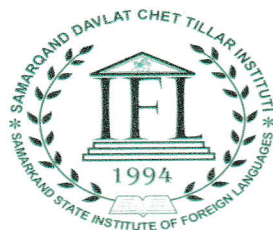

САМАРҚАНД – 2020

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ
“ГУМАНИТАР ФАНЛАР ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ”
КАФЕДРАСИ**

**“ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДАГИ ЯНГИ
ТАРИХИ ВА ФАЛСАФИЙ ТАФАККУРИНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

республика илмий-амалий
конференцияси материаллари

САМАРҚАНД – 2020

Ушбу конференция Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 7 февралдаги 56-ф-сонли фармойиши билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида 2020 йилда халқаро ва Республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режаси”да белгиланган тадбирларни амалга ошириш ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 13 февралдаги “Вазирлик тизимидаги олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида 2020 йилда ўтказиладиган илмий ва илмий техник анжуманлар режасини тасдиқлаш тўғрисида”ги №116-сонли буйруғида белгиланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўтказилди.

Масъул муҳаррир:

фалсафа фанлари доктори,
профессор Р.Т.Шодиев

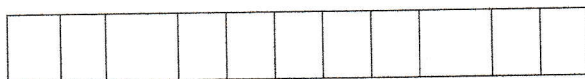
Тахрир хайъати аъзолари:

О.М.Ғайбуллаев	фалсафа фанлари доктори, профессор
М.Ж.Бозоров	фалсафа фанлари номзоди, доцент
М.Н.Мелекова	фалсафа фанлари бўйича (PhD)
Э.Улуғмуродов	СамДЧТИ ўқитувчиси

Тўпламга киритилган ғоя ва фикрлар, фойдаланилган мисол ва маълумотларнинг аниқлиги учун муаллифлар жавобгардирлар.

Самарқанд давлат чет тиллар институтининг Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган. (2020 йил _____-сонли баённома)

Хатамов Фарход Фахритдинович	Права человека в рамках информационного общества	370
Холиков Тохир Ортиқович	Таълим жараёнини инновацион ривожлантиришда интернет технологияларининг ўрни	373
Ҳ.Қ. Жаббарова	Таълим-тарбия жараёнида ахборот ва компьютер технологияларининг фалсафий асослари	376
Aliyev Baxtiyor	Sog'lom turmush tarzi komponentlarining insonlar hayotidagi ahamiyati	380
Kubayev Faxriddin	Abu Ali ibn Sino ilmiy-ma'naviy merosida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish masalalari	384
Ahrorova Madina Rahmatovna	O'zbek mumtoz shoirlari ijodida gender tengligi masalasi.	386
Кубаева Шоира Тошмуродовна	Соғлом турмуш тарзи маданиятини шакллантиришда ўйин фаолиятининг аҳамияти	391
Valiyev Zokir Sulaymonovich	Sport va harakat sog'lom turmush tarzi - rivojlanishining muhim omili sifatida (ijtimoiy-falsafiy tahlil)	393
Саидов А.И	Оилада соғлом турмуш тарзини шакллантириш муаммосининг ижтимоий-психологик омиллари	396
Д.Б.Комилов	К вопросу о взаимосвязи языка и культуры как основного объекта лингвокультурологии	401
Ашурова Шахло Сагдуллаевна	Ўзбек тилларни ўқитишда тил ва тафаккур шакллантириш	407
Д.Баракаева	Методологические проблемы и обсуждение деталей на иностранных языках	409
М.А.Хандамова	Беруний асарларидаги инсонпарварлик ғояларининг тарбиявий аҳамияти	418
Холиков Тохир Ортиқович	Таълим жараёни сифатини ривожлантиришда инновацион технологияларидан фойдаланиш	420
Murtozayev Shahobiddin Baxriddinovich	Inson hayotida o'zini anglashning mohiyati.	423
Gulchehra Hojiyeva	O'ZBEK TILIDAGI SAN'AT TERMINLARI TARJIMASIDA MILLIY O'ZIGA XOSLIK VA LINGVISTIK TAHLIL	430
Ҳожиева Гулчеҳра Салимовна	САНЪАТ ТЕРМИНЛАРИ ТАРЖИМАСИНИНГ ЛИНГВО-МАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ (француз ва ўзбек тиллари мисолида)	433

маданиятини ривожлантириш, улар билимларини чуқурлаштириш ва шахсини ривожлантириш вазифасини бажаради. Дидактик ўйинли дарсларни мазмунига кўра сахналантирилган ролли ўйинлар, ижодий ишбилармонлик ўйинлари, конференция ва ўйин машқли дарсларга ажратиш мумкин.

Таълим тизимида ўқувчиларнинг ижодий фаоллиги, ташаббускор-лигини оширишни ҳисобга олган ҳолда муаммони ҳал этиш, мустақил ишлашга йўналтириш асосий мақсад қилиб қўйилиши лозим.

Мавзулар бўйича баҳс- мунозара уюштириш, машғулотларда ребус, кросворд, чайнвордлардан фойдаланиш, дидактик ўйинларни қўллаш, кичик ва катта гуруҳларда ишлаш методлардан фойдаланиш ижобий натижаларни беради.

Умуман, таълим сифати ва самарадорлиги ошириш учун инновацион технологиялардан фойдаланиш орқали ўтилган дарсда ўқувчилар ўз қобилияти ва имкониятларини намойиш қилишга эришадилар, жамоа билан ишлаш малакасига эга бўладилар, ўзгалар фикрини ҳурмат қилишни ўрганадилар, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шаклланади.

Адабиётлар рўйхати.

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2017. 125.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.: 2008.
3. Мавлонова Р. Педагогика.-Т.: “Ўқитувчи”, 2001.
4. Юлдошев Ж. Педагогик технологиялар . Т.: 2009.
5. <http://Lex.uz>.
6. <http://ziyonet.uz>

Inson hayotida o'zini anglashning mohiyati.

Murtozayev Shahobiddin Baxriddinovich
Buxoro davlat universiteti Islom tarixi va
manbashunosligi, falsafa kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: inson, hayot, tasodif, anomaliya, inson ma'naviyati, insonning ko'p o'lchovliligi, ekzistensializm, insonning bioijtimoiy mohiyati, insonning mohiyati, hayotning mazmuni, hayotni tark etish, insonning vazifasi.

Ключевые слова: человек, жизнь, случайность, аномалия, человеческая духовность, человеческая многорасчетность, экзистенциализм, биогуманитарный суцность человека, смысл жизни, уход из жизни, задача личности.

Key words: human, life, coincidence, anomalia, the spiritual state of human being, great rate of human being, to leave the life, the duty of the human.

Maqolada bugungi jadal rivojlanib borayotgan ijtimoiy munosabatlar jarayonida inson umrining mohiyati masalasiga o'tmish va bugungi qarashlar tahlil etilgan

В этой статье анализирован прошлые и настоящие воззрения в вопросе сущность человеческой жизни на фоне быстрого развития социальных отношений.

In this article it is analyzed the view points of past and current life to the event of the meaning of human life in the period of fast developing social relationship

Inson hayotning tezoqarligini yodda tutishi, uning shomini kuzatishi, odamzot hayotining bebaholigi haqida o'ylashi, o'lim haq ekanligini unutmazligi lozimligi haqidagi fikrlarga biz hayotimizning har lahzasida, tarixiy davrning ilk bosqichida, turli xil davrlarida, G'arb falsafiy an'anasida ham, Sharq falsafasida ham duch kelishimiz mumkin. Shundan beri o'tgan ikki yarim ming yildan ko'proq vaqt mobaynida bu borada deyarli hech qanday o'zgarish yuz bergani yo'q, zero, avvalgidek, odamzotning hayot yo'li tug'ilish va o'lish sanalari bilan chegaralanadi. Shuningdek, birinchi sana doim muayyan, aniq bo'lsa, ikkinchi sana inson umrining oxirgi soniyalarigacha mavhum bo'lib qoladi.

Ayni shu sababli hayotning mazmuni muammosi har bir inson qarshisida ertami-kechmi ko'ndalang bo'ladi va u o'ziga aniq va uzil-kesil javob topish mumkin bo'lmagan savollarni beradi. "Bu dunyoda nima uchun yashayapman?", deb so'raydi o'zidan inson va agar bu savolga o'zi javob bermasa, o'z hayotiga muayyan mazmun baxsh etmasa, bu ishni uning o'rniga hech kim va hech qachon bajarmasligini vaqt o'tishi bilan anglay boshlaydi. Abadiyat qarshisida, o'lim qarshisida har kim oxir-oqibatda o'zi bilan o'zi tanho qoladi.

Albatta, jamiyatda inson o'zini bu darajada yolg'iz his etmaydi, biroq, ekzistensialistlar fikriga ko'ra, bu hol toki inson boshqalarning ham o'z hayoti borligi va ular ham o'z hayotining mazmuni va o'zining vazifasi haqidagi o'ta shaxsiy muammolarni mustaqil yechish zaruriyati qarshisida turganini anglab yetgunga qadar davom etadi.

Donishmandlar inson sirining tagiga yetish borliq jumbog'ining tagiga yetish bilan barobar ekanligini qayta-qayta anglab yetganlar. Zero Forobiy aytganidek - "Odamlar o'zlarining xos xususiyatlariga va tabiiy ehtiyojlariga ko'ra jamiyat tuzadilar. Ularning harakat va fe'llarini dastavval bora-bora odatlarga aylanadigan tabiiy qobiliyatlar belgilaydi". [1-528] O'z-o'zingni angla va shu orqali dunyoni anglaysan. Dunyoni insonning teran qatlamlariga kirmasdan sirtidan bilishga bo'lgan barcha urinishlar narsalar haqida faqat yuzaki tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Insondan sirtga qarab harakat qiladigan bo'lsak, narsalar mohiyatini hech anglay olmaymiz, zero bu mohiyat insonning o'zida mujassamlashgan.

Bu fikr qadimgi mutafakkirlargayoq yaxshi ma'lum bo'lgan. Unga turli ko'rinishlarda Sharqda ham, yunon-rim falsafiy an'anasida ham duch kelish mumkin. Xususan, antik davrda Delfidagi Apollon ibodatxonasiga kiraverishda ustunga o'yib yozilgan, rivoyatlarga qaraganda Suqrot takrorlashni yaxshi ko'rgan "O'z-o'zingni angla", degan ibora ayniqsa mashhur bo'lgan. Ajablanarlisi shundaki, oradan ikki yarim ming yil vaqt o'tgach, hozir ham bu fikr o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. U nafaqat narsalar dunyosini, balki inson borlig'ining mohiyatini, inson va ijtimoiy

munosabatlarning asl tabiatini tushunishga harakat qilayotgan har bir odam uchun o'z-o'zini anglashga chorlovchi fikr bo'lib qolmoqda. Buni faqat shu bilan izohlash mumkinki, ayni zamonda har bir yangi avlod o'z vaqtida, o'z hayot yo'lini, maqsadini aniq belgilab, zamonasining yutuqlaridan keng foydalangan holda tabiiy-ilmii nuqtai nazaridan yechishga harakat qiladigan o'ta murakkab, "boqiy" falsafiy masalalardan biri to'g'risida so'z yuritiladi.

Insonni tushinishga doir turli davrda bir-birida farq qiluvchi konsepsiyalarga duch kelishimiz mumkin. Bu o'z navbatida insonni ko' o'lchovli ekanligiga isbot bo'la oladi. Yuqoridagi so'zimning isboti sifatida quyidagi konsepsiyalarni, misol sifatida keltirish mumkin.

Kosmosentrizm, teosentrizm, sotsiosentrizm va antroposentrizm ayniqsa keng tarqalgan bo'lib, turli davrlarda ularning har biri har xil ko'rinishda namoyon bo'lgan, lekin inson muammolarini o'rganuvchi falsafiy konsepsiyalarda doim u yoki bu tarzda mavjud bo'lgan.

Qadimgi Sharq, xususan Xitoy falsafiy tizimlari asosan sotsiosentrik konsepsiyalardan iborat bo'lib, ularda inson, odatda, jamiyat, sotsium bilan uzviy bog'liq deb qaraladi. Shu ma'noda mashhur qadimgi xitoy faylasufi Konfutsiy (mil. av. 551-479 yillar)ning fikrlari diqqatga sazovor bo'lib, u shunday deb saboq beradi. Qilmishlarning asoslari va tamoyillarini o'rgansang, yaxshilik va yomonlik haqidagi fikrlaring (axloqiy bilimlar) barkamollikning eng so'nggi darajasiga etadi. Niyatlar sof va xolis bo'lsa, qalb rostgo'y va samimiy bo'ladi. qalb rostgo'y va samimiy bo'lsa, inson to'g'ri yo'lga kiradi, kamol topadi. Inson to'g'ri yo'lga kirs va kamol topsa, oilada tartib o'rnatiladi. Oilada tartib hukm sursa, xalqlarni boshqarish osonlashadi. Xalqlarni boshqarish osonlashsa, butun dunyo tinch-totuv yashaydi.

Qadimgi hind falsafasiga dunyoning ichki dunyosini birinchi o'ringa qo'yish, ya'ni antroposentrizm xosdir. Masalan, buddizmda nirvanaga erishish inson barcha niyatlarining pirovard maqsadi deb e'lon qilinadi. Nirvana jonning shunday bir holatiki, bunda har qanday mayllar yo'qoladi va ichki uyg'unlik yuzaga keladi, mutlaqo erkinlik va tashqi dunyoga qaram emaslik tuyg'usi paydo bo'ladi.

Qadimgi hindlarning boshqa bir diniy-falsafiy ta'limoti – jaynizm nuqtai nazaridan inson o'zining ma'naviy mohiyati bilan moddiy mohiyatni nazorat qilish va boshqarishga erishish uchun uzoq va og'ir yo'l – jonning erkinlashuvi yo'lini bosib o'tishi lozim.

Markaziy Osiyo mutafakkirlari qarashlarida insonni nazariy aql boshqaradi. Jumladan al-Forobiy fikricha "Inson shaxsini shakllantiradigan, uni boshqa maxluqotlardan ajratib turadigan va unda insoniy xislatlarni rivojlantiradigan narsa uning faol aqlidir. Bu kuch avval boshda faqat qobiliyatdir bu quvvat o'ylash, mulohaza yuritishga qobil, ammo hayotga tadbiiq etish, ya'ni joriy qilishga qobil emas" [2-69]. Aqlni hayotga tadbiiq etish uchun, unga tashqi kuch ta'sir etishi kerak, bu esa faol aqlidir. Faol aql - mustaqil quvvat bo'lib, o'z mohiyati, Birinchi va ikkinchi va boshqa sabablar mohiyati haqida fikrlay oladi. Aynan shu faol aql odam imkoniyatlarining tashqi voqealarga ta'sir etishi va uni rivojlantirishga turtki beradi. Forobiy ta'biri bilan "moddiy aqldan amaliy aqlning yuqoriroq pillapoyasiga ko'tariladi va uning faol aqlga munosabati quyosh bilan ko'zni solishtirgandek bo'ladi" [2-73]. Agar quyosh bo'lmasa, inson narsalarni ko'ra olmaydi. Faol aql

quyoshi inson ruhida paydo bo'lganidan keyin, aqliy quvvat faol aqlga qaraydi. Inson tabiat gultoji, ya'ni aqli mavjudod.

Ibn Xaldun fikricha, inson tabiatida ezgulik va yovuzlik mavjud. Agar odamlar o'z holiga qo'yilsa va insoniylik ruhida tarbiyalanmasa, unda Xudo ne'matini qo'lga kiritish kamdan kam kishiga muyassar bo'ladi. Xayr va sharr oralig'ida qolib, har ikkisidan birini tanlash lozim bo'lganida, unda sharrni tanlaydi, zero inson tabiatida sharrga moyillik ko'proq. Adolatsizlik va boshqalarga hujum qilish insonlarga xos xislat. SHuning uchun jamiyatda kishilarning bir-birlariga jabr qilmasliklari uchun ma'rifatga erishmoq zarur

Keltirilgan so'zlar nafaqat teran ma'noga ega, balki hozirgi dunyoning globallashuvi va yagona insoniyatning shakllanishi nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

SHarq tafakkurida insonga nisbatan yuqorida qayd etilgan yondashuvlar bilan bir qatorda tabiat, kosmos muammolari ham qadimdan muayyan o'rin egallab keladi. Bunda insonga ulkan dunyodagi bir zarra sifatida qaraladi. Ammo dunyoga nisbatan kosmosentrik yondashuv antik falsafa rivojlanishining ilk bosqichlariga ko'proq xosdir. Kosmosentrizm nuqtai nazaridan inson avvalo kosmosning bir qismi sifatida, «kichkina dunyo» sifatida (Demokrit), ba'zan jonli organizm sifatida tasavvur qilinadigan makrokosm bilan uzviy bog'liq bo'lgan mikrokosm sifatida idrok etiladi. Antik faylasuflar Koinotni va unda mavjud tartibni tushunish orqali insonning o'zini ham anglab etish mumkin deb hisoblaganlar (Platon, Aristotel). Bunda tafakkur, bilim, aql-zakovat va donishmandlik muhim rol o'ynagani bois, ular doim kosmosentristlar tomonidan yuksak baholangan, inson va uning qobiliyatlariga baho berishda birinchi o'ringa qo'yilgan.

Bunday qarashlar Evropa falsafiy an'anasida V asrgacha, ularning o'rnini teosentrizm konsepsiyasi egallagunga qadar kuzatiladi. Bu konsepsiyaga muvofiq hamma narsani Xudo belgilaydi. Xristianlikning mohiyatini aks ettiruvchi turli kreasionistik nazariyalarga ko'ra butun dunyo, shu jumladan jonli dunyo (o'simliklar, hayvonlar, inson) darhol va o'zining mukammal ko'rinishida yaratilgan. Injilning dunyo olti kunda yaratilgani haqidagi rivoyatiga asoslangan bu nuqtai nazar evropaliklar tafakkurida Darvinning evolyutsion nazariyasi paydo bo'lgunicha, ya'ni XIX asrning o'rtalariga qadar hukm surdi. Xristianlar dunyosida dindor odamlar orasida u bugungi kunda ham amal qilmoqda.

Teosentrizm nuqtai nazaridan insonning mohiyatini anglab etish, masalan, qadimgi yunon faylasuflari yoki keyingi materialistik falsafiy konsepsiyalardagi kabi oqilona fikrlash yo'li bilan emas, balki muqaddas kitobda ta'riflangan vahiyilar yordamida amalga oshiriladi.

Teosentrizm falsafasini boshqa falsafiy nuqtai nazarlar – antroposentrizm va kosmosentrizm siqib chiqara boshlagan Uyg'onish davrida insonga doir qarashlarda jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. O'rta asrlarda inson u yoki bu korporatsiya vakili sifatida amal qilgan bo'lsa, Uyg'onish davrida u o'zlikni anglash tuyg'usi va ijtimoiy nuqtai nazari o'sishi natijasida o'z manfaatlarini ifoda eta boshladi. Inson shaxs sifatida kamol topdi. U o'zini o'z shaxsiy hayoti va taqdirining bunyodkori sifatida tobora kuchliroq anglay boshladi. Inson mustaqillikka va tabiatni o'ziga bo'ysundirishga harakat qildi, o'z ijodiy imkoniyatlari cheksiz ekanligiga ishona

boshladi. Mazkur qarashlar italyan faylasufi Piko della Mirandolaning “Inson qadr-qimmatini haqida soʻz” deb nomlangan mashhur asarida oʻz aksini topdi. Tasviriy sanʼat, meʼmorlik, axloq, estetika, adabiyot va pedagogikani yaxshi tushunadigan har tomonlama komil inson oʻsha davrning idealiga aylandi. Uygʻonish davri bu idealga toʻla mos keladigan Leonardo da Vinchi, Alberti Bottichelli, Rafael kabi atoqli shaxslarni dunyoga berdi.

Bunday kosmos umumiyroq va kengroq tushuncha – “tabiat” bilan tenglashtiriladi. Shundan beri u turli falsafiy tizimlarda faol oʻrganiladi. Xususan, Maʼrifat davri falsafasida fundamental tushunchaga aylanadi, SHelling ijodida markaziy oʻrin egallaydi, shuningdek ekologiyaga qarab moʻljal oluvchi ayrim hozirgi falsafiy konsepsiyalarda dunyo va insonni tushinishda tayanch nuqtasi hisoblanadi. Mazkur yondashuvga koʻra inson tabiatning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Bunday qarashlarning izchil tarafdorlari, masalan, XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan ijtimoiy ekologiya namoyandalari eʼtiborni haddan tashqari keng qaratadigan tabiatdan uning muayyan qismiga – inson oʻz hayot faoliyatini amalga oshiradigan biosferaga qaratish lozimligini qayd etadilar va bunda antroposentristik qarashlardan voz kechib, ularni biosferosentrizm bilan almashtirishni talab qiladilar. Biosferosentrizm falsafiy tadqiqotlar markaziga inson oʻrniga tabiatni qoʻyish taklif qilinadi va shu tariqa tabiat inson ehtiyojlari nuqtai nazaridan qaralmaydi, inson mohiyati va uning ehtiyojlari esa tabiiy qonunlarni va biosferaning tadrijiy rivojlanish tendensiyalarini bilish nuqtai nazaridan tadqiq etiladi.

Tarixga boshqa koʻp sonli iboralar ham maʼlum boʻlib, ular vaqt, madaniyat va diniy eʼtiqoddan qatʼiy nazar, inson barcha zamonlarda butun dunyo mutafakkirlarining diqqat markazida boʻlgani va hozir ham shunday ekanligi, tayanch nuqtasi va hatto bilish mezonini boʻlib xizmat qilishidan dalolat beradi. Xususan, qadimgi xitoy faylasufi Lao Stzi fikriga koʻra, «boshqalarni biluvchi – oqil, oʻzini biluvchi – donishmanddir». Protagorning: «Inson barcha narsalar mezonidir», degan fikri ham juda mashhur. «Tangri saltanati bizning ichimizdadir», deb oʻrgatgan Iso Masih, Buddaviylarning: «Oʻzligingga nazar tashla, sen Buddasan», degan chorlovi ham yuqoridagi fikr bilan hamohangdir. Islomda «Kimki oʻzini bilsa, u Allohni ham bilgaydir», deyiladi.

Demak, inson oʻzini dunyodan oldinroq va koʻproq biladi, ayni shu sababli u dunyoni oʻzidan keyin va oʻzi orqali anglab yetadi. Sharq mutafakkiri A.Beruniy jahon fanida birinchi marta inson va tabiat, odam va olam oʻrtasidagi munosabatlarni dunyoviy fan nuqtai nazaridan oʻrganadi. U “odamlar tuzilishining rang, surat, tabiat va axloqda turlicha boʻlishi faqatgina nasablarining turlichaligidan emas, balki tuproq, suv, havo va yerning, odam yashaydigan joylarning turlichaligi hamdir. Tillarning turlicha boʻlishiga sabab odamlarning guruhlarga ajralib ketishi, bir-biridan uzoq turishi, ularning har birida turli xohishlarni ifodalash uchun zarur boʻlgan soʻzlarga ehtiyoj tugʻilishidir. Uzoq zamonlar oʻtishi bilan bu iboralar koʻpayib, yodda saqlangan va takrorlanish natijasida tarkib topib, tartibga tushgan” [6-16,17], deb hisoblaydi. Demak, Beruniy fikricha, insonning feʼl-atvori va maʼnaviy qarashlari, surati va siyrati bevosita tabiiy muhit taʼsirida shakllanadi. Zero, aynan shu tabiiy muhit, geografik sharoit xalqlar, millatlar shakllanishining muhim asosi boʻla oladi. “Inson oʻz tabiatiga koʻra murakkab tanaga egadir. Insonning tanasi

bir-biriga qarama-qarshi qismlardan iborat bo'lib, bu qismlar tobelik kuchi asosida birlashgan" [6-40,43]. Beruniy fikricha, hamma odamlarda o'zaro bir-biriga o'xshash va ayni paytda farq qilib turadigan jihatlar mavjud. Ibn Sino, "Inson boshqa barcha hayvonot olamidanda so'zi, tili va aqli, tafakkur qilishi bilan farq qiladi. Inson aqli turli fanlarni o'rganish yordamida boyiydi" [7-59], deb hisoblaydi. Forobiy fikricha, inson o'z tabiatiga ko'ra hayotini tartibga keltirish, mustahkamlash va takomillashtirish uchun boshqa insonlarga muhtoj bo'ladi. Yakka holda hech kim buning uddasidan chiqa olmaydi. "Inson shunday maxluqotki, u faqat jamiyatda o'z ehtiyojlarini qondirishi va oliy ma'naviy darajaga ko'tarilishi mumkin" [8-69]. Inson o'z hayotining me'mori, ijodkori bo'lmog'i, o'zida fozila xislatlar, iste'dodlarni tarbiyalashi lozim. Bunga esa u jamiyatda yashab faoliyat ko'rsatgandagina erishadi. Inson ijtimoiy mavjudod. Yolg'izlik uzlat uni qashshoqlashtiradi, insoniy qiyofoasini va baxtga olib boradigan iste'dodini yo'qotadi. Ibn Xaldun insonga ijtimoiy voqelik sifatida qaraydi. Undan ijtimoiy mohiyat izlaydi. Inson jonzot sifatida ezgulik va yovuzlik olamidir. Shunga ko'ra, u umrining har daqiqasida yovuzlikdan ko'ra ezgulikka, yomonlikdan ko'ra yaxshilikka, nafratdan ko'ra muhabbatga intilib yashashga mahkum etilgan aql sohibi, bebaho ne'matdir.

Inson barcha ijtimoiy munosabatlar majmuidir, degan fikr insonga mexanistik nuqtai nazardan yondashgan Ma'rifat davri mutafakkirlari, xususan "Inson-mashina" deb nomlangan asar muallifi fransuz J.Lametri (1709-1751) ilgari surgan g'oyalar bilan to'qnashadi.

Boshqa bir mashhur fransuz faylasufi – R.Dekart (1596-1650) asarlarida inson mohiyati masalasiga nisbatan butunlay o'zgacha yondashuvga duch kelamiz. U "inson fikrlovchi narsadir", deb hisoblaydi.

"Inson, u uzoq vaqt o'ylaganidek, dunyoning statik markazi emas, balki evolyutsiyaning o'zagi va cho'qqisi bo'lib, bu ancha go'zalroqdir" [9-40], deb qayd etadi atoqli fransuz faylasufi va teologi P.T. de Sharden (1881-1955).

Unga zid o'laroq, A.Shopengauer (1788-1860) inson nuqsonli mavjudot ekanligini ta'kidlaydi, uni "tabiat xalturasi" deb ataydi.

Fransuz yozuvchisi va faylasufi J.P.Sartr (1905-1980) bu fikrni butunlay rad etadi. Uning fikricha, inson kelajakka qarab intiladi va shu tariqa o'zini o'zi yaratadi. U "Inson – odamzot kelajagidir", deb ta'kidlaydi.

Biologik mavjudot sifatida har bir inson o'limga mahkumdur. Buni qadimgi mutafakkirlar ham yaxshi tushungan. Xususan, o'z muxoliflaridan birining: "O'ttiz tiran seni o'limga hukm etdi", degan gapiga Suqrot: "Ularni esa o'limga tabiat hukm etgan", deb javob bergan. Ammo odamzot ijtimoiy mavjudot sifatida ham o'limga mahkumdur.

Hozirgi zamon fanida o'lish jarayonining to'rt bosqichi farqlanadi. Bu bosqichlarga organizmda yuz beradigan va uning qarishini tavsiflaydigan orqaga qaytarib bo'lmaydigan biologik o'zgarishlar sabab bo'ladi.

Xususan, 25 yoshdan boshlab va ayniqsa 45 yoshdan keyin insonda har kuni u tug'ilgan paytga qadar "jamlangan" va boshqa hech qachon yangilanmaydigan o'n minglab nerv hujayralari (neyronlar) halok bo'ladi. Ammo bosh miya qobig'ida bunday hujayralar soni 40 milliardga yetadi va shu sababli "qariyotgan normal miya

uchun bu jiddiy oqibatlariga sabab bo'lmaydi, chunki unda yana o'n milliardlab neyronlar normal faoliyat ko'rsatishda davom etadi".

Amalda insonning hayotni tark etishi u odamlardan o'zini olib qochib, jamiyatdan uzoqlashishi bilan tavsiflanadigan **ijtimoiy o'lim** yuz berganida boshlanadi. Surunkali giyohvand moddalarini iste'mol qilish, kashandalik, ichkilikbozlik, o'z hayotidan doimiy norozilik ijtimoiy o'limni bildiradi. So'ngra **ruhiy** o'lim yuz beradi, bunda inson hayot tugagani va o'limning muqarrar ekanligini va o'z hayoti davomida hech narsaga erisha olmaganini angelaydi. **Miya o'lishi** bilan bosh miya faoliyati butunlay to'xtaydi, organizmning turli funksiyalarini boshqarish barham topadi. Bu jarayon **fiziologik o'lim** bilan yakunlanadi. Bunda insonning uni tirik organizm sifatida tavsiflovchi barcha funkstiyalari uzil-kesil to'xtaydi.

Muayyan inson o'z hayoti so'nishining yuqorida sanab o'tilgan bosqichlarini anglamasligi ham mumkin (aksariyat hollarda shunday bo'ladi), ammo u o'z hayot yo'lidan ilgarilar ekan, bu dunyoda nima uchun yashayapman, degan savolga o'z harakatlari, qilmishlari bilan javob beradi. Agar inson ularni hali to'la anglab yetmagan bo'lsa, mazkur vazifani yechish o'z hayot yo'lini endigina tanlayotgan odam uchun ham, umrining shomida ortga nazar tashlab, o'z hayotini sarhisob qilayotgan odam uchun ham teng darajada mushkul ish bo'lib qoladi.

Inson o'z tabiatiga ko'ra o'limga mahkum, ammo, buni tushungan holda, u o'zi bilan bog'liq hamma narsa o'zining tug'ilish va o'lish sanalari bilan chegaralangan qisqa vaqt oralig'ida jamlanganini tan olishni istamaydi. U o'z taqdirini ijtimoiy muhim maqsadlar, ma'naviy uyg'onish bilan bog'lashga harakat qilishi ayni shu hol bilan izohlanadi.

Yana bir yo'lni din taklif qiladi. Bu yerda u yoki bu e'tiqodlarga qarab, hayotning mazmuni va shaxsiy umrboqiylikka erishish haqidagi savolga shaklan har xil, lekin mazmunan juda o'xshash javoblar beriladi. Ularda asosan u dunyo chin dunyo ekanligi, bu dunyoda bajarilgan ishlarga haqiqiy baho u dunyoda berilishi va shu kabilar to'g'risida so'z yuritiladi.

Yana bir imkoniyat – bu dunyoda o'z hayotini odamlarga, ezgulik, haqiqat va adolatga xizmat qilishga bag'ishlashdan iborat. Shu tariqa inson o'z ishlari, g'oyalari va qilmishlari bilan kelgusi avlodlar xotirasida qolish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Inson bu yo'llarning qaysi birini tanlashi faqat uning o'ziga bog'liq. U o'z hayotida bu yerda ko'rsatilganidan butunlay boshqa yo'lni tanlashi ham mumkin. Lekin ertami-kechmi har bir inson hayotda o'zi tanlagan yo'lning to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida mulohaza yuritishi muqarrardir.

“Yusuf Xos Xojib fikricha inson dunyoda abadiy emas, bu dunyoga kelgan har qanday odam vaqti yetgach ketadi. Inson umrining qiymati necha yil yashagani bilan emas, qanday ezgu ishlarni amalga oshirganligi, hayotda qoldirgan izi bilan belgilanadi” [5-576]. U kishi olamdan o'tgandan so'ng, bu dunyoda undan ikki xil, biri yomon, ikkinichisi yaxshi degan nom qoladi. Inson iloji boricha o'zidan yaxshi nom qoldirishi, yaxshi olqish olishi lozim deb ta'kidlagan. Shundoq ekan har bir inson umrini keksayganda emas har kun, har lahzada qilayotgan ishlari asosida sarhisob qilib borsa, bu ertangi kuniga ishonch va umrining o'tgan onlariga achinmaslik tuyg'usini his qilishiga ishonaman.

Adabiyotlar:

1. Ал-Фараби. Философия политики.-М.: "Просвещение", 1989 г.с.529.
2. Ал-Фаробий. Фозил шаҳар аҳолиси. -Т.: Шарқ, 1999.- б. 69
3. Беруний Абу Райҳон. Танланган асарлар. 1-жилд.-Т.: "Фан", 1968 й. 16-17 б.
4. Годфруа Ж. Что такое психология. Т.2.-М.:1996 г.с.10.
5. Шермухамедова Н. Фалсафа: ўқув услубий мажмуа.-Тошкент:"Ношир",2012.б-576.
6. Ирисов.А.Абу Райҳон Беруний ҳикматлари.-Т.: "Ёш гвардия", 1973 й.40-43 б.р
7. Ибн Сина. Даниш-наме. Душанбе, 1957г.- с .59
8. Форобий. Фозил одамлар шаҳри.-Т.: Абдулла Қодирий номидаги нашриёт, 1993 й. 69-б
9. Тейяр де Шарден. Феномен человека.-Москва: "Радуга". 1987г.с.40.

О'ЗБЕК TILIDAGI SAN'AT TERMINLARI TARJIMASIDA MILLIY О'ZIGA XOSLIK VA LINGVISTIK TAHLIL

**BuxDU Nemis va fransuz tillari
kafedrasi o'qituvchisi Gulchehra Hojiyeva
BuxDU talabasi
Hamdamov Temur**

Tarixdan ma'lumki, insoniyatning eng buyuk kashfiyoti shubhasiz "til"dir, zero insonni hayvondan ajratib turuvchi ham uning tili hisoblanadi. Zamonlar osha rivojlanib, taraqqiyotga yuz tutgan tillar qatori davrlar o'tishi bilan o'z tashuvchisi (shu tilda so'zlashuvchi)ga ega bo'lmagan yo'qolib borayotgan tillar — *o'lik tillar* (jonli iste'moldan chiqqan (tabiiy so'zlashuv tili bo'lmagan), yozma yodgorliklarda saqlangan til. Masalan, shumer, lotin, etrusk, yunon, qadimiy slavyan, pruss, vestgot, ostgot, italiy, gall, gyozi, kopt (qibtiy), o'rxun, qad uyg'ur, eski o'zbek, qadimiy fors, sanskrit, pali, prakrit, bulg'or va boshqalar) [1.] ham yo'q emas. Shu sabab bir tilning mavjud bo'lishi, davr bilan hamohang va barhayot yashashida nafaqat aynan shu tilga xos bo'lgan so'zlar, balki dunyo yangiliklarini o'zida aks ettirgan xorijiy atamalar ham muhim o'rin tutadi. Chunki til taraqqiyotidan ma'lumki, duyoda faqat o'zining sof til birliklariga — terminlariga ega bo'lgan biror til mavjud emas va bunday o'zga tillardan termin o'zlashtirish jarayoni to'xtovsiz davom etadi.

Tilda sodir bo'ladigan bu kabi holatlarni bevosita o'rganuvchi soha, tilshunoslikning muhim bo'gini hisoblangan *terminologiya* bo'lib, bugungi kunda ushbu sohaning eng oldinda turgan vazifalaridan biri — turli tillarni qitosiy o'rganishdir.